

JAZO TAYINLASHDA ODILLIK VA INSONPARVARLIK PRINSIPLARINING O‘ZARO UYG‘UNLIGI

Xolmo‘minova Hilola Toshnazar qizi

Termiz davlat universiteti Yuridik fakulteti 2-bosqich talabasi

Burxonov Dilnur Muxiddin o‘g‘li

Termiz davlat universiteti Yuridik fakulteti 2-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: **Allanazarova Farida Ilxomovna**

Termiz davlat universiteti o‘qituvchisi

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-8852-7517>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasi jinoyat qonunchiligida jazo tayinlash jarayonida odillik va insonparvarlik prinsiplarining o‘zaro uyg‘unligini ta‘minlashning nazariy-huquqiy asoslari hamda amaliy ahamiyati tadqiq etilgan. Jinoyat kodeksining 7, 8, 42, 54, 55 va 56-moddalarida belgilangan normalar asosida jazoning mutanosibligi, individuallashtirilishi, mahkumning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olish va ozodlikdan mahrum qilish bilan bog‘liq bo‘lmagan jazo choralarini qo‘llash imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqotda formal-yuridik, tizimli, qiyosiy-huquqiy va mantiqiy tahlil usullaridan foydalanilgan. Odillik va insonparvarlik prinsiplarining o‘zaro munosabati faqat jazo miqdorini belgilash bilan cheklanmasligi, balki jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasi, aybdorning shaxsi, jabrlanuvchining qonuniy manfaatlari hamda mahkumni qayta ijtimoiylashtirish imkoniyatlarini kompleks baholashni talab etishi asoslangan. Tadqiqot natijasida sud qarorlarining asoslantirilganligini kuchaytirish, muqobil jazolarni tanlash mezonlarini takomillashtirish va jazo tayinlashda individual yondashuvni rivojlantirish yuzasidan ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: jinoyat huquqi, jazo tayinlash, odillik prinsipi, insonparvarlik prinsipi, jazoning mutanosibligi, jazoni individuallashtirish, sud diskretsiyasi, muqobil jazo, ijtimoiy adolat.

АННОТАЦИЯ

В статье исследуются теоретико-правовые основы и практическое значение обеспечения взаимосвязи принципов справедливости и гуманизма при назначении уголовного наказания в Республике Узбекистан. На основе анализа статей 7, 8, 42, 54, 55 и 56 Уголовного кодекса рассматриваются вопросы соразмерности и индивидуализации наказания, учёта личности виновного, а также применения мер наказания, не связанных с лишением свободы. В исследовании использованы формально-юридический, системный, сравнительно-правовой и логический методы анализа. Обосновывается, что согласованное применение принципов справедливости и гуманизма предполагает комплексную оценку общественной опасности преступления, личности виновного, законных интересов потерпевшего и возможностей ресоциализации осуждённого. По результатам исследования предложены рекомендации по совершенствованию мотивировки судебных решений, уточнению критериев назначения альтернативных наказаний и развитию индивидуального подхода в судебной практике.

Ключевые слова: уголовное право, назначение наказания, принцип справедливости, принцип гуманизма, соразмерность наказания, индивидуализация наказания, судебное усмотрение, альтернативные наказания, социальная справедливость.

ABSTRACT

This article examines the theoretical and legal foundations and practical significance of harmonizing the principles of justice and humanism in criminal sentencing in the Republic of Uzbekistan. Based on Articles 7, 8, 42, 54, 55, and 56 of the Criminal Code, the study analyzes proportionality, individualized sentencing, consideration of the offender's personal circumstances, and the application of non-custodial sanctions. The research employs formal legal, systematic, comparative legal, and logical methods. It argues that the coordinated application of justice and humanism requires a comprehensive assessment of the seriousness of the offense, the offender's personality, the legitimate interests of victims, and the prospects for rehabilitation and social reintegration. The findings provide practical recommendations for strengthening the reasoning of judicial decisions, improving the criteria for alternative sentencing, and promoting individualized approaches in judicial practice.

Keywords: criminal law, sentencing, principle of justice, principle of humanism, proportionality, individualized punishment, judicial discretion, alternative sanctions, social justice.

KIRISH

Jinoyat huquqi jamiyatda qonuniylilikni ta'minlash, fuqarolarning huquq va erkinliklarini muhofaza qilish, ijtimoiy xavfli qilmishlarning oldini olish hamda buzilgan huquqiy tartibni tiklashga xizmat qiluvchi muhim huquqiy vositalardan biridir. Ushbu vazifalarni amalga oshirishda jinoyat sodir etgan shaxslarga nisbatan jazo tayinlash instituti alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki sud tomonidan tayinlanadigan jazo nafaqat sodir etilgan qilmishga davlatning huquqiy munosabatini ifodalaydi, balki jinoyat sodir etgan shaxsning kelgusidagi xulq-atvoriga, uning jamiyatga qayta moslashuviga hamda fuqarolarning odil sudlovga bo'lgan ishonchiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Jazo tayinlashda davlatning majburlov vakolatlari bilan shaxsning konstitutsiyaviy huquqlari o'rtasida maqbul muvozanatni saqlash talab etiladi. Bunda odillik va insonparvarlik prinsiplari o'zaro bog'liq bo'lgan, ayni paytda mustaqil huquqiy mazmunga ega mezonlar sifatida namoyon bo'ladi. Odillik sodir etilgan jinoyat bilan qo'llaniladigan jazo o'rtasidagi mutanosiblikni talab etsa, insonparvarlik jazoning shaxs qadr-qimmatini kamsitmaydigan, uning axloqan tuzalishiga va yangi jinoyat sodir etishining oldini olishga xizmat qiladigan darajada qo'llanishini nazarda tutadi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 7-moddasida insonparvarlik, 8-moddasida esa odillik prinsipi mustahkamlangan. Ushbu normalar mazmunidan kelib chiqib, jinoyat sodir etgan shaxsga nisbatan zarur va yetarli huquqiy ta'sir chorasini tanlash, jazoning og'irligini jinoyatning xususiyati hamda aybdorning shaxsiga muvofiqlashtirish talab etiladi.

Mazkur prinsiplarni amalda uyg'unlashtirish murakkab huquqiy baholash jarayonidir. Bir tomondan, haddan tashqari yengil jazo tayinlanishi jabrlanuvchining qonuniy manfaatlari va jamiyatda adolat haqidagi tasavvurlarga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ikkinchi tomondan, jinoyatning aniq holatlari va shaxsning individual xususiyatlarini yetarlicha baholamasdan haddan tashqari og'ir jazo belgilanishi mahkumning ijtimoiy aloqalari uzilishiga, qayta ijtimoiylashish imkoniyatlari cheklanishiga va jazoning tarbiyaviy salohiyati pasayishiga olib kelishi ehtimoli mavjud.

Shu sababli jinoyat sodir etgan shaxsga nisbatan jazo tayinlashda odillikni faqat qat'iy jazolash, insonparvarlikni esa faqat jazoni yengillashtirish bilan bog'lash ilmiy jihatdan yetarli emas. Har ikkala prinsipning mazmuni ancha keng bo'lib, ular jazoning qonuniyligi, asoslantirilganligi, zaruriyligi, mutanosibliigi va shaxsga moslashtirilganligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Tadqiqotning maqsadi — O‘zbekiston Respublikasi jinoyat qonunchiligida jazo tayinlashda odillik va insonparvarlik prinsiplarining o‘zaro huquqiy bog‘liqligini ochib berish, ularni birgalikda qo‘llashda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolarni aniqlash hamda sud amaliyotida mazkur prinsiplarning samarali amalga oshirilishiga qaratilgan takliflarni ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning ilmiy muammosi odil va insonparvar jazoning umumiy mezonlari qonunchilikda belgilangan bo‘lsa-da, ushbu mezonlarning muayyan jinoyat ishi bo‘yicha qanday muvozanatlashtirilishi suddan alohida huquqiy asoslantirishni talab etishida namoyon bo‘ladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot jinoyat-huquqiy normalarni doktrinal tahlil qilishga asoslangan bo‘lib, unda odillik va insonparvarlik prinsiplarining mazmuni, ularning jazo tayinlashning umumiy asoslari bilan munosabati hamda xalqaro standartlarga muvofiqligi o‘rganildi.

Tadqiqotning normativ asosini O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 7, 8, 42, 54–56-moddalari, jazo tayinlashning boshqa tegishli qoidalari va O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2006-yil 3-fevraldagi 1-sonli qarori tashkil etadi. Xalqaro qiyosiy mezon sifatida Birlashgan Millatlar Tashkilotining ozodlikdan mahrum qilish bilan bog‘liq bo‘lmagan choralar to‘g‘risidagi minimal standart qoidalari — Tokio qoidalari o‘rganildi.

Formal-yuridik usul yordamida qonunchilik normalarining mazmuni, huquqiy maqsadi va o‘zaro bog‘liqligi tahlil qilindi. Tizimli tahlil orqali odillik va insonparvarlik prinsiplari jazoning maqsadlari, jazoni individuallashtirish va yengillashtiruvchi holatlarni hisobga olish institutlari bilan birgalikda o‘rganildi. Qiyosiy-huquqiy usul milliy qonunchilikdagi yondashuvlarni xalqaro tavsiyalar bilan solishtirish imkonini berdi.

Mantiqiy tahlil va huquqiy modellashtirish asosida prinsiplar o‘rtasida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan ziddiyatli vaziyatlar ishlab chiqilib, ularni hal qilish mezonlari shakllantirildi.

Tadqiqot empirik sud statistikasi yoki real jinoyat ishlari bo‘yicha yig‘ilgan ma’lumotlarga asoslanmaydi. Shu bois natijalar normativ-huquqiy tahlil va nazariy modellashtirish xulosalari sifatida talqin qilinadi; sud amaliyotida mazkur yondashuvlarning haqiqiy samaradorligini aniqlash alohida empirik tadqiqotni talab etadi.

O'tkazilgan normativ-huquqiy tahlil natijasida jazo tayinlashda odillik va insonparvarlik prinsiplarining o'zaro uyg'unligi bir nechta muhim huquqiy omillar bilan belgilanishi aniqlandi. Ularning asosiylari jazoning mutanosibligi, sud tomonidan individual yondashuvning ta'minlanishi, jazoning maqsadga muvofiqligi va ozodlikdan mahrum qilish bilan bog'liq bo'lmagan choralarni qo'llash imkoniyatlaridan iborat.

Odillik prinsipining jazo tayinlashdagi huquqiy mohiyati

Odillik jinoyat-huquqiy munosabatlarda davlat majburlovining qonuniy va mutanosib amalga oshirilishini ta'minlovchi asosiy prinsiplardan biri hisoblanadi. Uning mazmuni sodir etilgan jinoyatning og'irligi, aybning darajasi va aybdor shaxsning ijtimoiy xavflilik xususiyatlariga muvofiq huquqiy ta'sir chorasini belgilashda namoyon bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 8-moddasiga muvofiq, jinoyat sodir etgan shaxsga qo'llaniladigan jazo yoki boshqa huquqiy ta'sir chorasi jinoyatning og'ir-yengilligiga, aybning va shaxsning ijtimoiy xavflilik darajasiga mos bo'lishi talab etiladi. Ushbu modda aynan bir jinoyat uchun ikki marta javobgarlikka tortishga ham yo'l qo'ymaydi.

Mazkur prinsipning jazo tayinlashdagi asosiy vazifasi sud tomonidan jazoni belgilash jarayonida subyektiv yondashuvlarning huquqiy chegaralarini aniqlashdan iborat. Jazo bir xil turdagi jinoyatlarni sodir etgan barcha shaxslarga mexanik tarzda bir xil qo'llanilishi kerakligini anglatmaydi. Aksincha, jinoyatlarning tashqi o'xshashligiga qaramay, ularni sodir etish sabablari, aybning shakli, yetkazilgan zarar miqdori va aybdorning shaxsiy xususiyatlari turlicha bo'lishi mumkin.

Masalan, mulkiy zarar yetkazish bilan bog'liq jinoyatni sodir etgan ikki shaxsdan biri o'z aybini tan olib, yetkazilgan zararni ixtiyoriy qoplashi, ikkinchisi esa qonunda belgilangan tartibda og'irlashtiruvchi deb topiladigan holatlarda harakat qilishi mumkin. Bunday vaziyatlarda ayni bir jazo turini va miqdorini tayinlash har doim ham individual odillik talabiga mos kelavermaydi.

Shu nuqtayi nazardan, odillik prinsipining amalga oshirilishi jinoyatga berilgan umumiy huquqiy baho bilan cheklanmaydi. U sud tomonidan aniq holatlarni kompleks tekshirish, jazoni tanlash sabablarini ko'rsatish va tayinlangan jazoning zarurligini asoslashni ham talab etadi.

Insonparvarlik prinsipining mazmuni va jazoning maqsadlari bilan bog'liqligi Insonparvarlik prinsipi jinoyat sodir etgan shaxsning huquqiy maqomi davlat tomonidan jazo qo'llanilishi natijasida butunlay inkor etilmasligini anglatadi. Shaxs qonuniy jazoga tortilgan taqdirda ham uning insoniy qadr-qimmati, qonun bilan himoyalangan huquqlari va ijtimoiy hayotga qaytish imkoniyatlari e'tibordan chetda qolmasligi kerak.

Jinoyat kodeksining 7-moddasida jazo va boshqa huquqiy ta'sir choralari jismoniy azob berish yoki inson qadr-qimmatini kamsitish maqsadini ko'zlamasligi mustahkamlangan. Shuningdek, mazkur norma jinoyat sodir etgan shaxsga uning axloqan tuzalishi hamda yangi jinoyat sodir etishining oldini olish uchun zarur va yetarli bo'lgan jazo tayinlashni nazarda tutadi.

Ushbu qoida insonparvarlik prinsipining ikki jihatini ochib beradi. Birinchi jihat davlatning jinoiy-huquqiy ta'sir choralari qo'llashda shaxs qadr-qimmatini hurmat qilish majburiyatini ifodalaydi. Ikkinchi jihat esa jazoning maqsadga muvofiqligi va zaruriylik talabiga bog'liqdir.

Jinoyat huquqida insonparvarlik javobgarlikdan asossiz ravishda ozod qilish yoki jinoyatning salbiy oqibatlarini e'tiborsiz qoldirish degani emas. Ayrim og'ir va o'ta og'ir jinoyatlar uchun qat'iy jazo tayinlash jamiyat xavfsizligi hamda jabrlanuvchilarning huquqlarini himoya qilish nuqtayi nazaridan zarur bo'lishi mumkin. Muhim jihat shundaki, har qanday jazo qonuniy maqsadlarga xizmat qilishi, uning og'irligi esa asoslantirilgan bo'lishi lozim.

Shu sababli insonparvarlik prinsipi jazoning yengilligini emas, balki uning zarurligi va yetarliligini ustuvor mezon sifatida ilgari suradi.

Odillik va insonparvarlik prinsiplarining qiyosiy-huquqiy tavsifi

1-jadval. Jazo tayinlashda odillik va insonparvarlik prinsiplarining o'zaro bog'liqligi

Tahlil mezon	Odillik prinsipi	Insonparvarlik prinsipi
Asosiy maqsad	Jazoning jinoyatga mutanosibligini ta'minlash	Zarur va yetarli jazo orqali qonuniy maqsadlarga erishish
Huquqiy asos	JK 8-moddasi	JK 7-moddasi

Tahlil mezonl	Odillik prinsipi	Insonparvarlik prinsipi
Ustuvor yondashuv	Jinoyatning og'irligi va ayb darajasini baholash	Shaxs qadr-qimmati va tuzalish imkoniyatini hisobga olish
Jazoni individuallashtirish	Aybdorning roli va holatlarini farqlash	Shaxsiy va ijtimoiy sharoitlarni inobatga olish
Jazo tanlash	Qilmish va jazo o'rtasida muvozanat	Haddan tashqari og'ir jazoga yo'l qo'ymaslik
Kutiladigan natija	Mutanosib va asoslantirilgan jazo	Tuzalishga yo'naltirilgan huquqiy ta'sir

Manba: O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 7, 8 va 54-moddalari asosida muallif tomonidan tizimlashtirilgan.

Jadvaldan ko'rinadiki, odillik va insonparvarlik bir-biriga qarama-qarshi prinsiplar emas. Ular jazo tayinlashning turli jihatlarini tartibga solgan holda yagona maqsad — qonuniy, mutanosib va samarali huquqiy ta'sirni amalga oshirishga xizmat qiladi.

Biroq bu uyg'unlik avtomatik tarzda yuzaga kelmaydi. Masalan, sud aybdorning oilaviy sharoitlarini inobatga olib yengilroq jazo tayinlashni maqsadga muvofiq deb hisoblashi mumkin. Agar bunda jinoyatning og'ir oqibatlari, aybdorning jinoyatdagi roli va jabrlanuvchining manfaatlari yetarli baholanmasa, insonparvarlikka asoslangan qaror odillik talablariga zid kelishi ehtimoli mavjud.

Aksincha, sodir etilgan jinoyatga nisbatan qattiq munosabat bildirish maqsadida shaxsning aybini yengillashtiruvchi holatlarni e'tiborsiz qoldirish ham jazoning individual adolatliligiga putur yetkazishi mumkin.

Demak, prinsiplarning uyg'unligi sudning jazoni yengillashtirish yoki og'irlashtirishga moyilligi bilan emas, balki barcha ahamiyatli omillarga asoslangan muvozanatli qaror qabul qilishi bilan belgilanadi.

Jazoni individuallashtirish prinsiplar uyg'unligining asosiy mexanizmi sifatida Jazo tayinlashda odillik va insonparvarlikni muvofiqlashtirishning asosiy huquqiy vositalaridan biri jazoni individuallashtirish hisoblanadi.

Jinoyat kodeksining 54-moddasiga ko'ra, sud jazo tayinlashda jinoyatning xususiyati va ijtimoiy xavflilik darajasi, qilmishning sababi, yetkazilgan zararning xususiyati va

miqdori, aybdorning shaxsi, jazoni yengillashtiruvchi hamda og'irlashtiruvchi holatlarni hisobga oladi.

Mazkur normalar sudga muayyan ish bo'yicha jazoning individual xususiyatlarini belgilash imkonini beradi. Shunday bo'lsa-da, sud diskretsiyasi mutlaq erkinlik emas. Jazoni tanlashda huquqiy asoslar, qonunchilikda belgilangan chegaralar va ish bo'yicha aniqlangan holatlarga qat'iy rioya etilishi lozim.

Jazoni individuallashtirishda aybdorning shaxsiga oid ma'lumotlarni hisobga olish muhimdir. Bunda uning yoshi, sog'lig'i, oilaviy ahvoli, mehnat faoliyati, avvalgi xulq-atvori va jinoyatdan keyingi munosabati tegishli qonuniy mezonlar doirasida ahamiyat kasb etishi mumkin.

Ayniqsa, yetkazilgan zararning qoplanishi, chin ko'ngildan pushaymon bo'lish va jinoyatning ochilishiga faol yordam berish kabi holatlarni baholashda aniq, ishonchli dalillarga tayanish talab etiladi. Ushbu omillarning mavjudligi avtomatik ravishda eng yengil jazoni tayinlashni anglatmaydi, ammo ularning huquqiy ahamiyati e'tibordan chetda qolmasligi kerak.

Muqobil jazo choralari qo'llashning ahamiyati

Jazo tayinlashda odillik va insonparvarlikning uyg'unligini ta'minlash imkoniyatlaridan yana biri ozodlikdan mahrum qilish bilan bog'liq bo'lmagan jazo choralari foydalanishdir.

Bunday choralar ayrim holatlarda shaxsning oilaviy va mehnat aloqalarini saqlash, uning jamiyatdan ajralmagan holda huquqiy majburiyatlarini bajarishi hamda takroriy jinoyat sodir etishining oldini olishga xizmat qilishi mumkin.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 1990-yil 14-dekabrdagi 45/110-sonli rezolyutsiyasi bilan qabul qilingan Tokio qoidalarida ozodlikdan mahrum qilish bilan bog'liq bo'lmagan choralarni qo'llash, inson huquqlariga rioya etish va jamiyat xavfsizligi manfaatlarini muvozanatlashtirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Mazkur xalqaro yondashuvdan kelib chiqib, jazoning samaradorligi uning faqat og'irlik darajasi bilan emas, balki jinoyat-huquqiy maqsadlarga erishish salohiyati bilan baholanishi lozim, degan xulosaga kelish mumkin.

Biroq muqobil jazolarni keng qo'llash ham har doim ijobiy natijani kafolatlamaydi. Bunda shaxsning oldingi xulq-atvori, jinoyatning xususiyati, qayta jinoyat sodir etish xavfi va jamiyat xavfsizligiga ta'siri individual baholanishi zarur.

Jazo tayinlashni takomillashtirish bo'yicha ishlab chiqilgan model
Tadqiqot natijasida odillik va insonparvarlik prinsiplarini muvofiqlashtirishga qaratilgan besh mezonli huquqiy baholash modeli taklif etildi.

2-jadval. Odil va insonparvar jazo tayinlashning taklif etilayotgan baholash mezonlari

Mezon	Baholash mazmuni	Kutiladigan huquqiy natija
Qonuniylik	Jazo turi va miqdorining JK talablariga muvofiqligi	Asossiz jazolashning oldini olish
Mutanosiblik	Jinoyat og'irligi, ayb va zarar darajasini hisobga olish	Odillikni ta'minlash
Individuallashtirish	Shaxsga oid ahamiyatli holatlarni baholash	Asoslantirilgan individual jazo
Zaruriylik va yetarlilik	Yengilroq choralar bilan jazo maqsadiga erishish imkoniyatini tekshirish	Ortiqcha jazolashni cheklash
Asoslantirilganlik	Jazo tanlash sabablarini sud hujjatida tushuntirish	Qarorning shaffofligini oshirish

Manba: normativ-huquqiy tahlil asosida ishlab chiqilgan mualliflik taklifi. Jadval sud amaliyotida tasdiqlangan statistik natijalarni emas, taklif etilayotgan baholash modelini ifodalaydi.

Taklif qilinayotgan modelga ko'ra, sud jazo tayinlashda qonunda nazarda tutilgan asoslarni aniqlash bilan bir qatorda, nima sababdan aynan muayyan jazo turi va miqdori tanlanganini izchil asoslantirishi maqsadga muvofiq.

Modelning muhim jihati shundaki, u sud diskretsiyasini mexanik hisoblash tizimiga aylantirmaydi. Aksincha, sudyaning individual huquqiy bahosini saqlagan holda qarorning dalillarga tayanganligini kuchaytirishga qaratilgan.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari jazo tayinlashda odillik va insonparvarlik prinsiplarining o'zaro munosabatini jinoyat-huquqiy siyosatning murakkab masalalaridan biri sifatida baholash imkonini beradi. Ushbu prinsiplarning har biri mustaqil normativ ahamiyatga

ega bo'lsa-da, ularni bir-biridan ajratilgan holda tatbiq etish jazoning umumiy maqsadlariga erishishni qiyinlashtirishi mumkin.

Jazo tayinlashning amaliy murakkabligi shundaki, sud jinoyat sodir etgan shaxsning javobgarligini belgilash bilan birga, tayinlanayotgan jazoning kelgusidagi huquqiy va ijtimoiy oqibatlarini ham hisobga olishi kerak. Jazoning haddan tashqari qattiqligi mahkumning qayta ijtimoiylashish imkoniyatlarini cheklashi mumkin bo'lsa, uning asossiz yengilligi jinoiy javobgarlikning ogohlantiruvchi ta'sirini pasaytirishi ehtimoldan xoli emas.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2006-yil 3-fevraldagi 1-sonli qarorida jinoyat uchun jazo tayinlashda qonuniylik, insonparvarlik, odillik va javobgarlikning muqarrarlari prinsiplariga amal qilish zarurligi ta'kidlangan. Mazkur qarorda javobgarlikning muqarrarlari har bir holatda jazo qo'llanishi shartligini anglatmasligi ham tushuntirilgan.

Mazkur yondashuv jazo tayinlash institutida individual huquqiy baholashning ahamiyatini yaqqol ko'rsatadi. Jinoyat sodir etgan shaxsga nisbatan qonuniy asoslar mavjud bo'lganda javobgarlikdan yoki jazodan ozod qilish imkoniyatlarini ko'rib chiqish insonparvarlikning muhim ko'rinishlaridan biri hisoblanadi. Biroq bunday qaror qabul qilishda jinoyatning ijtimoiy xavflilik xususiyatlari va jabrlanuvchining qonuniy manfaatlari ham yetarli darajada hisobga olinishi lozim.

Odillik va insonparvarlikning uyg'unligini ta'minlashga to'sqinlik qilishi mumkin bo'lgan omillardan biri jazoni tanlashda qo'llaniladigan baholash mezonlarining turlicha talqin qilinishidir. Sudyalarning bir xil huquqiy normalarga tayangan holda, ishning o'ziga xos holatlariga turlicha huquqiy baho berishlari mumkin. Bunday farqlarning mavjudligi o'z-o'zidan qonunbuzarlikni anglatmaydi. Ammo o'xshash holatlarga nisbatan keskin farqlanuvchi jazolar tayinlanishi yetarlicha asoslantirilmasa, sud amaliyotining izchilligi va oldindan bashorat qilinuvchanligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shu jihatdan sud hukmlarida jazo tanlashga ta'sir qilgan omillarning mazmunini batafsil ko'rsatish muhim ahamiyatga ega. Sud nafaqat yengillashtiruvchi va og'irlashtiruvchi holatlar mavjudligini qayd etishi, balki ularning tanlangan jazo turiga qanday ta'sir ko'rsatganini ham mantiqiy va huquqiy jihatdan asoslantirishi maqsadga muvofiq.

Tadqiqot doirasida insonparvarlik prinsipining yana bir muhim jihati — jazo tayinlashda shaxsning ijtimoiy aloqalarini saqlab qolish imkoniyatlarini baholash masalasi ko'rib chiqildi. Ayrim hollarda ozodlikdan mahrum qilish jazosi shaxsni

mehnat faoliyatidan, oilaviy muhitdan va boshqa ijtimoiy munosabatlardan uzoqlashtiradi. Bu esa jazodan keyingi moslashuv jarayonini murakkablashtirishi mumkin. Shu bilan birga, og'ir yoki yuqori xavflilikka ega jinoyatlarda jamiyat xavfsizligini ta'minlash zarurati bunday oqibatlarga nisbatan ustuvor ahamiyat kasb etishi mumkin.

Shuning uchun ozodlikdan mahrum qilish bilan bog'liq bo'lmagan jazo choralarining qo'llanishi jinoyatning xususiyati va qonunchilik imkoniyatlariga bog'liq bo'lishi zarur. Muqobil jazolarni har qanday vaziyatda ustun qo'yish odillik talabiga muvofiq bo'lmashligi mumkin.

BMTning Tokio qoidalarida ham jinoyat sodir etgan shaxslarning huquqlari, jabrlanuvchilarning manfaatlari va jamiyat xavfsizligi o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashga e'tibor qaratiladi. Bu esa insonparvarlikni faqat aybdorning manfaatlari bilan cheklab bo'lmashligini ko'rsatadi.

Mazkur tadqiqot asosida jazo tayinlash amaliyotini takomillashtirishning quyidagi yo'nalishlari maqsadga muvofiq deb hisoblanadi:

1. Sud hukmlarining asoslantirilganligini kuchaytirish. Tayinlangan jazoning jinoyatning og'irligi, aybdorning shaxsi hamda ishning boshqa holatlariga muvofiqligi sud hujjatlarida izchil yoritilishi kerak.

2. Muqobil jazo choralarini tanlash mezonlarini aniqlashtirish. Qonunchilikda imkoniyat mavjud bo'lgan holatlarda yengilroq jazo bilan qonuniy maqsadlarga erishish mumkinligi alohida baholanishi maqsadga muvofiq.

3. Jazoni individuallashtirish amaliyotini rivojlantirish. Aybdorning shaxsiga oid holatlarni hisobga olishda bir xil va izchil huquqiy yondashuvlarni shakllantirish zarur.

4. Jabrlanuvchi manfaatlarini kompleks baholash. Insonparvarlik prinsipini tatbiq etish jabrlanuvchining huquqlari va jamiyat xavfsizligi hisobiga amalga oshirilmasligi kerak.

5. Sud amaliyotini ilmiy monitoring qilish. O'xshash jinoyatlar bo'yicha jazo tayinlash mezonlarini umumlashtirish, tafovutlar sabablarini o'rganish va ularni huquqiy jihatdan baholash amaliyotning izchilligini kuchaytirishga xizmat qilishi mumkin.

Taklif etilgan yo'nalishlar odillik va insonparvarlikni muvofiqlashtirish uchun huquqiy asoslarni mustahkamlashga xizmat qilishi mumkin. Biroq ularning amaliy samaradorligi haqidagi qat'iy xulosa sud qarorlari tahlili, qiyosiy huquqiy tadqiqotlar va tegishli empirik ma'lumotlar asosida tekshirilishi lozim.

O'zbekiston Respublikasi jinoyat qonunchiligida jazo tayinlashda odillik va insonparvarlik prinsiplarining o'zaro uyg'unligi qonuniy, mutanosib va individual jazo belgilashning muhim huquqiy sharti hisoblanadi. Mazkur prinsiplar jinoyat sodir etgan shaxsga nisbatan davlat majburlovini asosli qo'llash, inson qadr-qimmatini hurmat qilish va jinoyat-huquqiy ta'sir choralariining samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Tadqiqot davomida odillik prinsipining mazmuni sodir etilgan jinoyatning og'irligi, aybning darajasi va shaxsning ijtimoiy xavfliligiga mos jazo belgilash bilan bog'liqligi aniqlandi. Insonparvarlik prinsipi esa jazoning zarur va yetarli darajada qo'llanishini, uning shaxs qadr-qimmatini kamsitishga qaratilmasligini hamda mahkumning axloqan tuzalish imkoniyatlarini hisobga olishni talab etadi.

O'tkazilgan normativ-huquqiy tahlil asosida odillik va insonparvarlik prinsiplarini bir-biriga qarama-qarshi tushunchalar sifatida emas, balki jazo tayinlashning o'zaro to'ldiruvchi asoslari sifatida baholash lozimligi asoslandi. Chunki jinoyatning og'irligiga mos kelmaydigan haddan tashqari yengil jazo ham, aybdorning individual xususiyatlarini e'tiborsiz qoldiruvchi asossiz og'ir jazo ham huquqiy muvozanatga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Jazoni individuallashtirish ushbu prinsiplarni uyg'unlashtirishning asosiy huquqiy mexanizmi sifatida namoyon bo'ladi. Bunda sud jazo tayinlashda jinoyatning obyektiv xususiyatlarini, aybdorning shaxsini, yetkazilgan zarar va uning oqibatlarini, shuningdek qonunchilikda nazarda tutilgan yengillashtiruvchi hamda og'irlashtiruvchi holatlarni kompleks hisobga olishi zarur.

Maqolaning asosiy ilmiy-amaliy natijasi sifatida qonuniylik, mutanosiblik, individuallashtirish, zaruriylik va yetarlilik hamda asoslantirilganlik mezonlariga tayanuvchi baholash modeli taklif etildi. Ushbu model sud tomonidan tanlanayotgan jazoning huquqiy asoslarini tizimli tekshirish, ortiqcha repressiv yondashuvlarning oldini olish va sud qarorlarining shaffofligini oshirish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Shunday qilib, odil jazo har doim eng og'ir jazo degani emas, insonparvar jazo esa har doim eng yengil jazo degani emas. Ushbu prinsiplarning haqiqiy uyg'unligi sodir etilgan jinoyatga mutanosib, shaxsning individual xususiyatlarini hisobga oluvchi va qonunda belgilangan maqsadlarga erishish uchun zarur hamda yetarli bo'lgan jazo tayinlanishida namoyon bo'ladi.

1. O'zbekiston Respublikasi. (2023). O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (2023-yil 30-apreldagi referendumda qabul qilingan, amaldagi tahrir). Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. <https://lex.uz/docs/6445145>
2. O'zbekiston Respublikasi. (1994). O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi (2012-XII-son, amaldagi tahrir). Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. <https://lex.uz/docs/-111453>
3. O'zbekiston Respublikasi. (1994). O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi (2013-XII-son, amaldagi tahrir). Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. <https://lex.uz/docs/-103516>
4. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi. (2006). Sudlar tomonidan jinoyat uchun jazo tayinlash amaliyoti to'g'risida (3-fevral, 1-son qaror; amaldagi tahrir). <https://lex.uz/docs/-1455976>
5. United Nations General Assembly. (1948). Universal Declaration of Human Rights (Resolution 217 A (III)). <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
6. United Nations General Assembly. (1989). Convention on the Rights of the Child (Resolution 44/25). https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-11&chapter=4
7. United Nations General Assembly. (1990). United Nations Standard Minimum Rules for Non-Custodial Measures (The Tokyo Rules) (Resolution A/RES/45/110). <https://digitallibrary.un.org/record/105347>
8. United Nations General Assembly. (2010). United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-Custodial Measures for Women Offenders (The Bangkok Rules) (Resolution A/RES/65/229). <https://digitallibrary.un.org/record/702724>
9. United Nations General Assembly. (2015). United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (The Nelson Mandela Rules) (Resolution A/RES/70/175). https://www.un.org/en/events/mandeladay/mandela_rules.shtml
10. Ashworth, A. (2015). Sentencing and criminal justice (6th ed.). Cambridge University Press. <https://www.cambridge.org/highereducation/books/sentencing-and-criminal-justice/E08FEA1BECA17F9001E39AD5BF0E7CA3>
11. Duff, R. A. (2000). Punishment, communication, and community. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780195104295.001.0001>

12. Hart, H. L. A. (2008). Punishment and responsibility: Essays in the philosophy of law (2nd ed.). Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199534777.001.0001>
13. von Hirsch, A. (1976). Doing justice: The choice of punishments. Hill and Wang.
14. von Hirsch, A. (1993). Censure and sanctions. Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198262411.001.0001>
15. Tonry, M. (Ed.). (2004). The future of imprisonment. Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/oso/9780195161632.001.0001>